

# Azərbaycan neft tarixinə əsaslı töhfə

**Uzun illər Azərbaycan neft sənayesində çalışmış neftçi-geoloq Rafiq Abdullayevin “Azərbaycan nefti - tarixə baxış” monoqrafiyası nəşr olunmuşdur.**

Qədim və zəngin Azərbaycan tarixinin çox mühüm dövrünü ən qiymətli təbii sərvətlərdən biri sayılan neftin kəşf olunması, hasilatı, emalı və istifadəsi tarixi təşkil edir. Azərbaycan dünyanın tarixi neft mərkəzlərindən biridir. Neft bir təbii sərvət olaraq ecdadlarımızla neolit dövründən məlumdur. Qədim şumerlər nefti “esir” adlandırırdılar ki, onun da mənası “nurlu su” deməkdir. Dünya neft və qaz sənayesinin inkişafında Vətənimiz Azərbaycanın müstəsna rolu olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, dünya neft-qaz sənayesi tarixində “ilk dəfə” sözü tez-tez bizim ölkəmizlə bağlı istifadə edilir. Təbii sərvətlərlə çox zəngin olan Azərbaycan torpağı tarixin bütün mərhələlərində qonşu xalqların və dövlətlərin maraq dairəsində olmuş və bunun nəticəsi olaraq çoxsaylı hərbi təcavüzlərin və işğalların obyektinə çevrilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq əsas enerji resursu kimi neft, xüsusilə Azərbaycan nefti, bəzi Ön Asiya və Yaxın Şərq ölkələrini özlərinin müstəmləkələrinə çevirmiş böyük dövlətlər və onların maliyyə maqnatlarının əsas rəqəbət sahəsinə çevrilmişdi.

1879-cu ildə Nobel qardaşlarının Bakıda təsis etdiyi “Nobel Qardaşları Tərəfdaşlığı Cəmiyyəti” səhmdar cəmiyyəti təzliklə dünyanın ən böyük neft şirkətlərindən birinə çevrildi. 1880-ci illərin sonunda parisli bankir Rotşildin təmsil etdiyi Fransa kapitalının Bakıya axını başladı və “Xəzər-Qara Dəniz Neft Sənaye və Ticarət Cəmiyyəti” yaradıldı. Bu şirkət 1890-cı ildə Bakı neftinin ixracının 42%-nə nəzarət edirdi. Həmin illərdə Britaniya kapitalını Bakıda Ceyms Vişau başda olmaqla bir neçə maliyyə maqnatının yaratdığı üç şirkət təmsil edirdi. 1901-ci ildə istismar olunan quyuların 11%, hasil edilən neftin 17% ingilis şirkətlərinin payına düşürdü. Bütövlükdə Birinci Dünya Müharibəsi ərfəsində üç şirkət (Toshen General Oil Company, Shell və Nobel Brothers Partnership) Bakıda neft hasilatının 60%-nə nəzarət edirdi. Bakı nefti hətta ABŞ-n ən böyük maliyyə maqnatı Con Pokfellerin də diqqətini cəlb etmişdi.

XIX əsrin əvvəlində Bakı dünya neft hasilatının 52 faizini, çar Rusiyasında hasil edilən neftin 95 faizini verirdi. Çar Rusiyasının maliyyə naziri, daha sonra Baş naziri olmuş Sergey Vittenin sözləri ilə desək: “Bakı nefti çar Rusiyasının iqtisadiyyatı üçün məhəm rolunu oynayır”.

Bakı neftinin tarixi öz fantastik süjet xətti, gözlənilməz döngələri, bənzərsiz insan talelərinin kəsişməsi ilə ən məşhur detektiv romanlardan geri qalır və bu gün də xeyli suallar doğurur. Görkəmli neftçi-geoloq, istedadlı və fədakar tədqiqatçı Rafiq Abdullayevin ARDNŞ-nin yeni rəhbərliyinin dəstəyi və maliyyə yardımı ilə nəşr olunmuş yeni əsəri - “qaranlıqlara işıq salan” “Azərbaycan nefti - tarixə baxış” iki cildliyi bir sıra suallara aydın cavab verir ki, bu da təsadüfi deyil. Əsərin müəllifi, ixtisasının mükəmməl bilicisi olan R.Abdullayev uzun illər Azərbaycanın neft sənayesində çalışmış, Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən işlənilib hazırlanmış neft strategiyasının mərkəzi elementi - “Əsrin müqaviləsi”nin hazırlanması və imzalanması prosesinin bilavasitə iştirakçısı olmuşdur.

Azərbaycanda neft sənayesinin bütün sahələrinin tarixi 1209 səhifəlik ikicildlik əsərdə xronoloji ardıcılıqla öz əksini tapmışdır. Müəllif əsər üzərində iş prosesində bu sahənin bütün cəhətlərinə və xüsusiyyətlərinə bələd olan professional mütəxəssis kimi fərqli mənbələrdən, ilk növbədə elmi ədəbiyyatdan, rəsmi dövlət və arxiv sənədlərdən, müxtəlif dövrlərə aid mətbuat materiallarından istifadə etmiş, böyük əmək sərf edərək möhtəşəm bir elmi işi başa çatdırıb bilmişdir.

Monoqrafiyanın 611 səhifəlik I cildində müəllif Azərbaycan neft geologiyası və geofizikasının, qazma sənayesinin, neft emalı, neft-kimya sahələrinin, neftin və qazın nəqlinin və digər infrastruktur sahələrinin yaranması və inkişafı tarixinin geniş mənzərəsini yaratmışdır.

Monoqrafiyanın I cildində müəllif, XIX əsrin II yarısından başlayaraq çar Rusiyası, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, SSRİ dövründə, dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycan Respublikasında neft-qaz geologiyası elm sahəsinin yaranması, formalaşması və inkişafı prosesini, neft və qaz yataqlarının yaranması, palçıq vulkanlarının meydana gəlməsi və onların əlaqəsindən bəhs edir.

Əsərin I Fəslı “Azərbaycanda neft geologiyasının yaranması və inkişafı” adlanır və bu fəsildə müəllif ən qədim zamanlardan bu günədək dünyada geoloji biliklərin meydana gəlməsi, bu haqda məlumat verən qədim, antik, ilk və orta əsrlər, yeni və ən yeni dövr müəllifləri, yunan, Roma, ərəb, fars, türk və Avropa səyyahları və alimləri haqqında məlumatlar verir, neftin yaranması barədə müxtəlif nəzəriyyələri gözənd keçirir. Bununla yanaşı, həmin fəsildə geologiyanın bir elm sahəsi kimi yaranması və formalaşması, XIX-XX əsrlərdə Şimali Azərbaycanda neft-qaz geologiyasının müstəqil bir elm sahəsi kimi inkişafı mənbələr və sənədlər əsasında əks olunmuşdur. Monoqrafiyanın II Fəslı “Azərbaycanda neft geofizikası sahəsinin yaranması və inkişafı” adlanır. Burada müəllif XIX əsrin II yarısından başlayaraq bu günədək Şimali Azərbaycanda neft-qaz geofizikası elm sahəsinin yaranması və inkişafı tarixinin bütün mərhələlərini tarixi-xronoloji ardıcılıqla təqdim etmişdir. “Azərbaycanda neft quyularının qazılmasının tarixi” adlanan III Fəsildə Abşeron yarımadasında neft quyularının mövcudluğu barədə IX əsr ərəb mənbələri işıqlandırılmışdır. Müəllif Şimali Azərbaycanda

neft quyularının qazılmasının ən sadə, kəskin üsullarından başlayaraq bu gün tətbiq edilən ən müasir sənaye texnologiyalarından bəhs edir. Monoqrafiyanın “Azərbaycanda neftin və qazın emalının tarixi” adlanan IV Fəslı Azərbaycanda neft-qazın emalı sənayesinin yaranması və inkişafı tarixinə həsr olunmuşdur. Müəllif Abşeronda XII əsrdə neft emalı tarixini, dünya ölkələrində neft emalı sənayesinin yaranması və inkişafı məsələlərini işıqlandırmışdır. Monoqrafiyanın V Fəslı “Azərbaycanda kimya və neft-kimya sənayesinin inkişafı tarixi” adlanır. Bu fəsil Azərbaycanda neft-kimya sənayesinin yaranması və inkişafı tarixinə həsr edilmişdir. Müəllif kimyanın qədim dövrlərdə, orta əsrlərdə Şərqdə və Avropa ölkələrində əlkimyaadan başlayaraq keçdiyi yol haqqında çox dəqiq və sanballı məlumatlar verə bilmiş, neft-kimya elminin yaranması və inkişafı tarixinə toxunmuşdur.

Əsərin II cildi “Azərbaycanda neftin, neft məhsullarının və qazın nəqli və saxlanması tarixi” adlı VI Fəsilə başlayır. Bu bölmə Şimali Azərbaycanda ən qədim zamanlardan bu günədək hasil edilən neft və neft məhsullarının ölkə daxilində daşınması və dünya bazarlarına ixracı tarixinə həsr etmişdir. Müəllif burada Böyük İpək Yolundan başlayaraq müasir beynəlxalq ixrac neft kəmərləri sistemi vasitəsilə Azərbaycandan neft və neft məhsullarının nəqli məsələlərinin tarixinə geniş yer vermişdir.

Monoqrafiyanın VII Fəslı neft tarixinin çox maraqlı məsələsinə - böyük dövlətlər arasında enerji resursları uğrunda mübarizə tarixinə həsr edilmişdir və “Neft və qaz bazarları uğrunda mübarizə” adlanır. Bu fəsil neft tarixinin iki dövrünü - XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan neftinin və neft məhsullarının dünya bazarındakı yeri və müasir dövrdə Azərbaycan nefti və qazının dünya neft bazarlarında mövqeyi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Müəllif dünya ölkələrinin Azərbaycan neftinə olan maraqlarından, onun neft və qaz satışı bazarlarına çıxarılmasından bəhs edir və son 150 il ərzində bu sərvətlərin Azərbaycan xalqının siyasi və sosial həyatında və müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının enerji ehtiyatlarının dünya ölkələrinin iqtisadi həyatında oynadığı rola geniş yer vermişdir.

Monoqrafiyanın II cildinin VIII Fəslı “Neftin və qazın qədimdə istifadəsi tarixi” adlanır və müəllif burada təbii ki, ilk dəfə neft və qazdan istifadə işinin qədim, antik, orta əsrlər, yeni və ən yeni dövrlərdə bu enerji resurslarının məkanı kimi Azərbaycan Respublikasında da həyata keçirildiyini ön plana çəkir və bu işin hazırda dünya iqtisadiyyatına, siyasətinə və beynəlxalq münasibətlərə necə təsir etdiyini qeyd edir.

Əsərin II cildinin sonuncu - IX Fəslı “Neft və qaz amilinin neft-qaz sənayesinin digər sahələrinə və infrastrukturunun inkişafına, habelə sənayenin başqa sahələrinin inkişafına təsiri” adlanır. Bu fəsildə müəllif neft-qaz sənayesinin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi həyatında oynadığı rol, onun ölkə iqtisadiyyatının başqa sahələrinə göstərdiyi təsirdən, Azərbaycan Respublikasında neft-maşınqayırma, energetika, metallurgiya və digər sənaye sahələrinin yüksək sürətlə təşəkkül tapması və inkişafının birbaşa neft-qaz sənayesi ilə bağlı olmasından, bu prosesin bu gün də davam etməsindən bəhs edir.

Bütövlükdə istedadlı tədqiqatçı Rafiq Abdullayevin geniş və hərtərəfli tədqiqat nəticəsində ərsəyə gəlmiş “Azərbaycan nefti - tarixə baxış” kitabı milli neft sənayemizin və Azərbaycan neft elminin yaranması və inkişafı tarixinə həsr olunmuş ilk sanballı ensiklopedik əsərdir. Təqdim olunan əsərin diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərindən biri odur ki, burada müəllif Azərbaycan neft sənayesinin bütün sahələrinin inkişafı tarixinə tarixi-xronoloji ardıcılıqla prinsipini gözləmək şərtinə nəzər salmış və obyektiv elmi fikir söyləyə bilmişdir. Monoqrafiya milli neft sənayemizin tarixinə həsr olunacaq əsərlər yazılarkən qiymətli bir mənbə kimi, ali və orta təhsil ocaqlarında dərs vəsaiti kimi istifadə oluna bilər. Hesab edirəm ki, Rafiq Abdullayevin “Azərbaycan nefti - tarixə baxış” adlı monoqrafiyası bu sahənin alim və mütəxəssisləri, neft tariximizə maraq göstərən geniş oxucu dairəsi tərəfindən də rəğbətlə qarşılanacaqdır.

“Azərbaycan nefti - tarixə baxış” kitabını oxuyarkən istər-istəməz Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 4 fevral 2008-ci il tarixli sərəncamını xatırlamaya bilmişəm. Həmin Sərəncamla “Azərbaycanda neft sənayesinin təşəkkülünə, zəngin ənənələrini, ölkəmizin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində və bu gün davamlı artan potensialının əldə olunmasında müstəsna əhəmiyyətini, o cümlədən bəşər tarixinə verdiyi əvəzsiz töhfələri nəzərə alaraq, respublikamızın neft salnaməsinin öyrənilməsinə və təbliğinin gücləndirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində Neft muzeyinin yaradılması” qərara alınmışdı. Sonrakı illərdə muzeyin yaradılması ilə bağlı bir sıra addımlar atılsa da, Sərəncam hələ də icra olunmayıb və Bakıda Neft muzeyi yoxdur. Hesab edirəm ki, Rafiq Abdullayevin tarixi-xronoloji ardıcılığı, zəngin məzmunu etibarilə Neft muzeyinin ekspozisiya planının əsası ola biləcək “Azərbaycan nefti - tarixə baxış” kitabı bu məsələyə qayıtmaq üçün əhəmiyyətli səbəb, Bakıda Neft muzeyini yaratmaq üçün keyfiyyətli elmi-tarixi baza ola bilər.

**İbrahim QULİYEV**

**AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik Cəbi BƏHRAMOV**

**tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**